

تأثیر صدقات غیر مالی در آمرزش گناهان از منظر نهج البلاغه

فاطمه افشار^۱

چکیده

صدقه، والاترین آیینهای است که نیکخواهی آدمی را بازمی‌تاباند و آثار آن بسی فراتر از گمانه‌هاست؛ اما در نگرش عامه، این مفهوم گاه در حصار یاری‌های مالی محصور می‌ماند و این تنگی دید، بسا که دل‌های بی‌بضاعت را به نومیدی کشاند. از سویی دیگر، پاداش این عمل قدسی را تنها به برکات ظاهری یا اخروی محدود می‌پندارند، حال آنکه نقش محوری آن در آمرزش گناهان، از دیده پنهان مانده است. این پژوهش بر آن است تا پرده از این حقیقت بردارد و ژرفای تأثیر صدقات غیر مالی را بر بخشایش خطاها، از ژرفای "نهج‌البلاغه" آشکار سازد؛ از این رو، ضروری می‌نمود که با کاوشی عمیق در گنجینه‌ی معارف نهج‌البلاغه و با رویکردی توصیفی-تحلیلی، به تبیین تأثیر ژرف صدقات غیر مالی بر آمرزش گناهان پرداخته شود. این صدقات، با تأثیر بر بینش قفرد نه تنها موجبات تکفیر سیئات و جلب محبت پروردگار را فراهم می‌آورند، بلکه ایمان به آمرزش واسعه‌ی الهی را استحکام بخشیده و یقین قلبی را فزونی می‌بخشند. صدقه در بعد کنشی نوعی ایثار عاشقانه است که گامی مؤثر در مسیر بخشایش خطاها محسوب می‌شود و به تعبیری، جهادی روحانی در طریق دستیابی به مقام آمرزش است.

کلیدواژه: صدقه، صدقه غیر مالی، آمرزش گناه، نهج البلاغه .

مقدمه

صدقه، به عنوان یک کنش پایدار مبتنی بر الطاف الهی، دارای آثار پربرکتی است که نه تنها بر سطوح فردی و اجتماعی، بلکه بر عمق روان و ساختار وجودی انسان نیز تأثیرگذار است؛ از تسهیل در معیشت و دفع بلا یا گرفته تا تهذیب نفس و دستیابی به قرب الهی. با این حال، در طول زمان، بسیاری از برداشت‌ها، مفهوم صدقه را صرفاً به مساعدت‌های مالی و بخشش‌های مادی محدود کرده‌اند، به گونه‌ای که گویی تنها سخاوت مادی، شایسته اطلاق این عنوان مقدس است. این دیدگاه، گاه منجر به سرخوردگی و ناامیدی در افرادی می‌شود که توانایی مالی کمتری دارند و خود را از فیض عظیم صدقه محروم می‌پندارند. علاوه بر این، برخی تصور می‌کنند که پاداش صدقات، محدود به منافع دنیوی یا ثواب اخروی است و از نقش بنیادین آن در محو گناهان و زدودن ناپاکی‌های روحی غافل می‌مانند. حال آنکه، صدقه در معنای وسیع‌تر و عمیق‌تر خود، طیف گسترده‌ای از اعمال نیک و احسان را در بر می‌گیرد که از دایره مال فراتر رفته و می‌تواند نقش بی‌بدیلی در فرآیند آمرزش و مغفرت گناهان ایفا کند؛ این حقیقتی است که ممکن است از دید بسیاری پنهان مانده باشد و نیازمند تبیین مستند و قابل اتکاست. برای نهادینه‌سازی این حقیقت عمیق و نجات‌بخش در ذهن مخاطب و تبدیل آن به باور، جستجوی ریشه‌های آن در منبعی اصیل و بی‌هیچ شائبه‌ای ضروری است. در این راستا، "نهج‌البلاغه"، که گنجینه‌ای بی‌مانند از کلام امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) است، خود به تنهایی مرجعی موثق و سرشار از حکمت محسوب می‌شود. این کتاب شریف، که آینه‌ی تمام‌نمای فصاحت و بلاغت علوی است، در حکمت‌ها و نامه‌های خود، اشاراتی پرنور و دقیق به ابعاد گوناگون صدقه، به‌ویژه تأثیرات غیرمادی آن در تطهیر و مغفرت گناهان دارد. از این رو، این تحلیل با الهام از آموزه‌های غنی نهج‌البلاغه، در پی آن است تا پرده از راز تأثیر شگرف صدقات غیرمالی در آمرزش گناهان بردارد و با آگاه‌سازی مخاطبان از این حقیقت عظیم، مسیری نوین برای تقرب به رحمت الهی و پاکیزگی روح بگشاید. از این رهگذر، کاوش در عمق تأثیر صدقات غیرمالی بر آمرزش گناهان، از منظر بی‌بدیل نهج‌البلاغه، نه تنها گره از کار فرو بسته آگاهی می‌گشاید، بلکه ما را به سوی سرچشمه‌ی زلال معارف علوی رهنمون می‌سازد. اذعان به خلأ پژوهشی جامع و مستقل در این وادی، اهمیت این موضوع را در تحقیق می‌سازد؛ گرچه آثار ارجمندی پیش‌تر به رشته‌ی تحریر درآمده‌اند که می‌توانند مبنای این تحقیق قرار گیرد، از آن جمله:

کتاب «صدقه کلید درهای رحمت» اثر حسین علیپور (انتشارات تا ظهور، ۱۳۸۶) به بررسی جامع انواع صدقات (مالی و غیرمالی) و فواید آن‌ها می‌پردازد. با این حال، تمرکز اصلی مقاله حاضر بر صدقات معنوی و نقش آن‌ها در پاک کردن گناهان است.

پایان نامه «صدقه در قرآن» اثر حسین حجت‌خواه (۱۳۸۱) به مفهوم صدقه در قرآن کریم پرداخته

کتاب «انفاق جان و مال در راه خدا: بررسی و شرح خطبه ۱۱۷ نهج البلاغه» اثر محمدحسین فروزان (۱۳۹۷) بر خطبه ۱۱۷ نهج البلاغه تمرکز دارد، اما مقاله حاضر، گستره‌ی وسیع‌تری از نهج البلاغه را برای بررسی صدقات معنوی کاوش می‌کند

با توجه به بررسی‌های انجام شده، به نظر می‌رسد هیچ‌یک از آثار پیشین، تأثیر صدقات غیرمالی بر آمرزش گناهان را به طور مستقل و جامع از منظر نهج البلاغه مورد بررسی قرار نداده‌اند. بنابراین، این پژوهش با گردآوری و تحلیل داده‌های کتابخانه‌ای به روش توصیفی-تحلیلی، پس از بیان تاثیرات بینشی و کنشی صدقات غیرمالی در آمرزش گناهان، به سوال پژوهش؛ تأثیر صدقات غیرمالی در آمرزش گناهان از منظر نهج البلاغه چیست؟ پرداخته است.

۱. مفهوم شناسی

در گام نخستین این پژوهش، به منظور تبیین و شفاف‌سازی ابعاد موضوع برای مخاطبان، ضروری است که به تعریف دقیق و علمی واژگان کلیدی و مفاهیم بنیادی آن پرداخته شود.

۱-۱. صدقه

«صدقه» از ماده «صدق» است. به گفته لغویان صدق به معنای تمامیت و صحت از احتمال خلاف، و بر حق بودن است؛ که از جمله آن صدق در عمل می‌باشد. یعنی عمل، از جمیع جهات، تام باشد؛ مانند صدقه دادن. اعطای صحیح و تام و واجد شرایط نیز آن است که در راه خدا و خدمت به ضعیفان و بر آوردن نیازهای ایشان و نیز مسرور کردن آنها باشد و از مصادیق آن اعطا، صدقه است؛ زیرا صدقه، عبارت است از بخشیدن واجب یا مستحب در راه خدا به فقرا و مساکین؛ که عملی تام و صحیح است؛ پس از مصادیق و موارد «صدق» می‌باشد.^۱

برخی لغویان صدقه را اینگونه معنا کرده‌اند: «آنچه از مال در راه خدای تعالی داده شود»؛ یا «آنچه که در راه خدا به فقرا و مساکین داده شود»؛ یا «آنچه که تبرعاً و به قصد قربت داده شود».

صدقه در فقه عقدی است تبرعی با تملیک عین به دیگری بدون عوض با قصد قربت^۲

^۱. مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، ص ۲۱۵.

^۲. راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۲۷۸.

^۳. ابن منظور، لسان العرب، ج ۷، ص ۳۰۹.

شهید اول(ره)، صدقه را چنین تعریف نموده است: «الصَّدَقَةُ هِيَ الْعَطِيَّةُ الْمَتَّبَعَةُ بِهَا بِالْأَصَالَةِ مِنْ غَيْرِ نَصَابٍ، لِلْقَرْبَةِ؛ صَدَقَهُ، بَخَشَّشِي كَمَا فِي الْأَصْلِ، تَبَرُّعِي - مُحَضَّرُ رِضَايَ خُدا - وَبِهِ قَصْدُ قَرْبَتٍ اسْتِ وَانْدَاةٍ مَعِينِي نَدَّارْدُ»

صدقه از عقود شرعیه است که به ایجاب و قبول لفظی یا عملی نیاز دارد؛ یعنی باید با زبان یا عمل نشان داده شود که این عمل دیگر بازگشت پذیر نمی‌باشد. و پس از دادن، نمی‌توان آن را پس گرفت و از شرایط آن قصد قربت می‌باشد.

صدقه واجب (زکات) را به سادات نمی‌توان داد، مگر این که صدقه دهنده، سید باشد. صدقه پنهانی بهتر است؛ ولی اگر کسی متهم به این باشد که صدقه نمی‌دهد بهتر است آشکارا صدقه دهد

صدقه از لحاظ فقهی از اقسام عطیه می‌باشد عطیه اسم مصدر از اعطاء است و به معنای اعطای مجانی - بدون عوض دنیایی - استعمال می‌شود.

عطیه به اعتبار جنس، چهار قسم می‌باشد: صدقه، هبه، سکنی و تحبیس(وقف)

صدقه، به معنی وسیع، آن شامل هر نوع کمک به به مستحق و محتاج است، اعم از مادی و معنوی؛ اما معنی اصلی آن که دهش مالی - بخشش مالی - به منظور نیل به ثواب، باشد به دو صورت واجب و مستحب می‌باشد.

۱-۲. آمرزش

آمرزش الهی از لحاظ معنای لغوی در کتبی همچون لسان العرب و لغت نامه دهخدا مورد بررسی قرار گرفته است که طبق آن آمرزش الهی عبارت است از بخشایش خداوند و از صفات فعل او است که بندگان را در بر می‌گیرد. نسبت این صفت به خداوند از آنجا ناشی می‌شود که او بسیار بخشاینده و مهربان و پوشاننده گناهان و بدی‌های بندگان است.^۱

آمرزش به معنای شستشو است مانند شخص آلوده که باید اول لباس چرکین را از تن بیرون بیاورد و خود را شستشو بدهد و بعد لباس پاکیزه به تن کند یا باید ابتدا جاروب کند، سپس زمین را فرش کند.^۲

۱. شهید ثانی، الروضة البهیة، ج ۳، ص ۱۹۱.

۲. شهید ثانی، همان، ص ۱۹۲.

در تعریف آمرزش گفته شده است که آمرزش یعنی بخشیدن خدای تعالی گناه را بر بنده پس از مرگ و آمرزش یعنی مغفرت . غفران . در گذراندن از در گذشتن از خطا عفو بخشش و بخشایش^۱

آمرزش درخواستی است که بنده از خدا دارد و شامل بخشش گناه و عفو و استغفار و گذشتن می‌شود و آن را می‌توان نوعی بخشایش که شامل تمام گناهان است برشمرد آمرزشی که شخص می‌تواند بعد از با طمأنینه و اطمینان قلبی یک روند جدید از زندگی را آغاز کند و برای بهتر زیستن تلاش نماید. در آمرزش الهی خداوند در دنیا و آخرت، گناهان و خطاهای انسان را بنابر شرایطی می‌آمرزد و کسی را از آنها آگاه نمی‌سازد و آبروی گناهکار را نمی‌ریزد.^۲

خواستن آمرزش الهی از درگاه الهی یعنی طلب مغفرت و طلب عفو و استغفار برای گناهان. این طلب آمرزش اگر درست انجام گیرد، باب برکات الهی را به روی انسان باز می‌کند. همه آنچه که یک فرد بشر و جامعه انسانی از الطاف الهی احتیاج دارد - تفضلات الهی، رحمت الهی، نورانیت الهی، هدایت الهی، توفیق از سوی پروردگار، کمک در کارها، فتوح در میدانهای گوناگون - به وسیله‌ی گناهی که ما انجام می‌دهیم، راهش بسته می‌شود. گناه میان ما و رحمت و تفضلات الهی، حجاب می‌شود و آمرزش الهی موجب پاک شدن گناهان و گشودن درهای رحمت الهی است.^۳

۳-۱. گناه

گناه در لغت فارسی به معنای، جرم خطا و خلاف و سرپیچی و هرگونه نافرمانی^۴ و در لغت عربی معادل ذنب، اثم، معصیت و سیئه و خطیئه می‌باشد و به معنای نافرمانی و انجام عملی بر خلاف قانون الهی است.^۵

ازهری در تهذیب اللغة گناه را به معنای انشقاق می‌داند.^۶ همچنین ابن منظور در لسان العرب گناه و معصیت را به معنی سرکشی و نافرمانی و مخالفت با فرمان پذیری می‌داند. «العصیان خلاف الطاعة، عصى العبد ربّه إذا خالف أمره.»

در قاموس قرآن ذنب بر وزن (فرس) را به معنی دم حیوان و غیره معنی کرده و ذنب (بر وزن عقل) در اصل به معنی گرفتن دم حیوان و غیره است. هر فعلی که عاقبتش وخیم است آن را ذنب

۱. دهخدا، لغت نامه، ج ۱، ص ۸۴

۲. محمدی ری‌شهری، کیمیای محبت، ص ۱۲۰.

۳. قرائتی، گناه شناسی، ج ۱، ص ۳۹.

۴. دهخدا، لغت نامه، ماده ذنب

۵. شمیری، زمینه‌های فردی و اجتماعی کوچک انگاری گناه از منظر قرآن و سنت با تاکید بر نهج البلاغه، ص ۳۴

معنوی، به دیگران است. البته باید توجه داشت که حضرت تعبیر جهاد به کار برده‌اند، که بایستی در این مسیر حدّاکثر توان و تلاش خود را به کار برد.^۱

امام علی علیه اسلام بر جهاد تاکید دارند و مومنان را به این کار فراخوانده‌اند و فرموده‌اند: «وَأَلَّهِ اللَّهُ فِي الْجِهَادِ بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ وَ أَلْسِنَتِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ! از خدا بترسید، از خدا بترسید درباره‌ی جهاد به دارایی‌ها و جان‌ها و زبان‌هایتان در راه خدا».

مقصود از جهاد با آنفس، همان حضور در میادین جنگ برای حفظ اسلام و کشور اسلامی در برابر دشمنان است و جهاد به اموال، کمک‌های مالی است که برای بسیج لشکر اسلام در زمان‌های گذشته می‌شد و امروز هم تمام کمک‌هایی که در مسائل مختلف فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی برای حفظ اسلام و مسلمانان می‌شود، مشمول آن است.

جهاد به زبان نیز همان دفاع‌های منطقی و تبلیغات مستمر برای پیشرفت اسلام است و امروز استفاده از تمام رسانه‌های ارتباط جمعی را در بر می‌گیرد. جهاد یک قانون عمومی در هستی است؛ زیرا تمام موجودات زنده اعم از گیاهان، حیوانات و جانداران به وسیله‌ی جهاد، موانع را از پیش پای خود برمی‌دارند تا بتوانند به حیات مطلوب ادامه دهند. در خلقت این جهان هر موجودی معمولاً آفتی دارد که اگر با آن آفت مبارزه نکند، نابود می‌شود و یا از پیشرفت باز می‌ماند. ریشه‌های درختان برای به دست آوردن آب و غذا در اعماق زمین دائماً در حرکتند و هرگاه به مانعی مانند سنگی برسند، یا آن را در هم می‌شکنند و یا آن را دور زده، به راه خود ادامه می‌دهند و گاه می‌بینیم ریشه‌های لطیف گیاهان مانند مته‌های فولادی، موانع را سوراخ می‌کنند.

راه دور نرویم، بدن ما در تمام طول شبانه‌روز در حال جهاد است؛ زیرا میکرب‌ها از چهار طریق: آب، هوا، غذا و پوست بدن (آنجایی که خراشی بردارد) هجوم می‌آورند. اگر نیروی دفاعی تن و گلبول‌های سفید خون با آن‌ها به پیکار برخیزند، ممکن است در یک روز انواع بیماری‌ها به ما هجوم بیاورند؛ اما این جهاد خاموش و گسترده است که سلامتی ما را حفظ می‌کند. جوامعی که جهاد را تعطیل کنند، نیز در مدت کوتاهی یا نابود می‌شوند و یا به ضعف و ذلت کشیده خواهند شد.^۲

در حدیثی از پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌خوانیم: «مَنْ تَرَكَ الْجِهَادَ أَلْبَسَهُ اللَّهُ ذُلًّا وَفَقْرًا فِي مَعِيشَتِهِ وَمَخَقًّا فِي دِينِهِ! آن‌ها که جهاد را ترک گویند، خداوند لباس ذلت بر اندامشان می‌پوشاند و فقر و احتیاج بر زندگی آن‌ها حاکم می‌شود و دینشان را به تدریج از بین می‌برد».

^۱. فروزان، انفاق مال و جان در راه خدا: بررسی و شرح خطبه ۱۱۷ نهج‌البلاغه، ص ۲۳

^۲. نهج‌البلاغه، نامه ۴۷؛ حکیمی، الحیاء، ج ۵، ص ۶۷۶.

امام علی (علیه السلام) می‌فرمایند: «وَاللّٰهُ مَا صَلَّحْتُ دُنْيَا وَلَا دِينَ إِلَّا بِهِ (بالجهد)؛ به خدا سوگند هیچ دنیا و دینی جز با جهاد اصلاح نشد.» این فرموده پرمعنا، اهمیت جهاد را در تمامی ابعاد زندگی انسان، چه دنیوی و چه اخروی، روشن می‌سازد. بنابراین هر سه جهاد از اهمیت فراوانی برخوردارند و بی‌جهت نیست که در عبارت بالا هر سه جهاد در کنار هم قرار گرفته و در یک کلمه، باعث حفظ و تحکیم دین مبین اسلام می‌گردند.

امام (علیه السلام) در فراز دیگری می‌فرماید: «أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ (عَزَّ وَ جَلَّ)، فَإِنَّ الْمُنْفِقَ بِمَنْزِلَةِ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ؛ از آنچه خداوند به شما روزی داده است صدقه معنوی دهید، همانا شخص صدقه معنوی دهنده به منزله‌ی مجاهد در راه خداست.» در اینجا امام (علیه السلام) مقام صدقه معنوی دهنده را تا مقام مجاهد فی سبیل الله بالا می‌برد. البته به شرطی که از آنچه خداوند روزی او کرده، صدقه دهد. این هم‌ترازی صدقه با جهاد در راه خدا، نشان از عظمت و تاثیر بی‌بدیل آن در تطهیر روح و آمرزش گناهان دارد. هرگاه انسان با نیت خالص، از آسایش و راحتی خود گذشته و برای کمک به دیگری از جان و وقت و توان خویش مایه می‌گذارد، در واقع با هوای نفس خویش مبارزه کرده و در این جهاد نفسانی، نه تنها به خودسازی می‌پردازد، بلکه راهی به سوی بخشش الهی نیز می‌گشاید. این مبارزه، زنجیره‌ی گناهان را می‌گسلد و دل را برای پذیرش نور الهی آماده می‌سازد و در نهایت، به مغفرت پروردگار منتهی می‌شود.

نتیجه

این پژوهش با هدف معرفی و تشریح تأثیرات بینشی و کنشی صدقات غیرمالی بر فرایند آمرزش گناهان انجام شده است. بسیاری از افراد، با محدود کردن مفهوم صدقه به امور مالی، از اهمیت و تأثیر اعمال نیک غیرمادی غافل هستند از این رو این پژوهش، با استناد به منابع دینی، به‌ویژه نهج‌البلاغه، به تبیین علمی این موضوع و رفع این غفلت می‌پردازد.

صدقات غیرمالی، از طریق ایجاد نگرش‌های مثبت در فرد و تأثیر بر بینش آدمی، به جلب رحمت الهی منجر می‌شوند. این جلب رحمت، خود، به عنوان یک عامل تسهیل‌کننده در فرایند آمرزش الهی عمل می‌کند. در واقع، هنگامی که فرد به انجام صدقات غیرمالی مبادرت می‌ورزد، باور او به وعده آمرزش الهی تقویت می‌گردد. مشاهده این باور استوار از سوی خداوند، منجر به صدور فرمان آمرزش می‌شود. این تعامل معنوی، درک فرد از گستردگی رحمت الهی را افزایش داده و اطمینان او را نسبت به بخشش گناهان، تقویت می‌کند.

علاوه بر این، انجام مستمر صدقات غیرمالی، که نشان‌دهنده خلوص نیت و اعمال نیک فرد است، به افزایش سطح یقین او به آمرزش الهی کمک می‌کند. هرچه این اعمال با نیت خالصانه‌تر و کیفیت بالاتری انجام شود، میزان اطمینان فرد به دریافت مغفرت، افزایش می‌یابد.

صدقات غیرمالی، بر کنش آدمی نیز اثر گذار است و به عنوان نمودهایی از ایثار و فداکاری در برابر خالق، در واقع، شکلی از "جهاد نفس" محسوب می‌شوند. این نوع جهاد، شامل مبارزه با تمایلات نفسانی و اولویت دادن به ارزش‌های معنوی بر منافع مادی است. خداوند متعال، با مشاهده این مجاهدت و ایثار، از طریق لطف و رحمت خویش، فرد را مورد آمرزش قرار داده و مسیر رستگاری را برای او هموار می‌سازد.

منابع

* قرآن کریم ترجمه حسین انصاریان.

* نهج البلاغه ترجمه محمد دشتی

۱. ابن ابی الحدید، عبد الحمید، شرح نهج البلاغه، بیروت، مکتبه آیه الله المظمی المرعشی، اول، ۱۳۸۳ ش.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم ابو فضل جمال الدین، لسان العرب، بیروت، دار صادر، سوم، ۱۴۱۴ ق.
۳. ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغة، تهران، انتشارات صادق، اول، ۱۳۸۲ ش.
۴. اکبری، غلامرضا، صدقه و نقش آن در تامین اجتماعی، تهران، نشر آداب زبان، دوم، ۱۳۷۴ ش.
۵. بحرانی، ابن میثم، ترجمه شرح نهج البلاغه، ترجمه نحمدی مقدم، مشهد، مجمع البحوث الاسلامیه، اول، ۱۴۱۷ ق.
۶. بیهقی، قطب الدین محمد بن حسین، حدائق الحقائق فی شرح نهج البلاغه، تصحیح عزیزالله عطاردی، قم، انتشارات عطارد، ۱۳۷۵ ش.
۷. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غررالحکم ودررالحکم، محقق: درایتی، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۶ ش.
۸. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل بیت علیهم السلام، ۱۳۷۹ ش.
۹. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، اول، ۱۳۷۷.
۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان داودی، بیروت، دارالعلم الدار الشامیه، ۱۴۱۴ ق.
۱۱. رحیمی، عباس، صدقه، قم، نشر جمال، ۱۳۸۶ ش.
۱۲. رشاد، علی اکبر، دانشنامه امام علی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰ ش.
۱۳. سروش، عبد الکریم، حکمت و معیشت، تهران، نشر صراط، هشتم، ۱۳۸۸ ش.
۱۴. شهید ثانی، زین الدین بن علی، الروضه البهیة، قم، انتشارات دار التفسیر، شانزدهم، ۱۳۹۹ ش.
۱۵. طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، تهران، مرتضوی، ۱۳۶۲ ش.
۱۶. علیپور، حسین، صدقه کلید درهای رحمت، قم، نشر تا ظهور، اول، ۱۳۸۶ ش.
۱۷. فروزان، محمد حسین، انفاق مال و جان در راه خدا: بررسی و شرح خطبه ۱۱۷ نهج البلاغه، تهران، بنیاد بعثت زبان، اول، ۱۳۹۷ ش.

۲۰. محمدی ری شهری، محمد، کیمیای محبت، قم، مؤسسه فرهنگی دار الحديث، ۱۳۷۸ ش.
۲۱. محمودی، بابک، فضیلت صدقه دادن، ارومیه، انتشارات حسینی اصل، ۱۳۹۶ ش.
۲۲. مختاری، محمد حسین، فرهنگ اصطلاحات فقهی، قم، عروه الوثقی، ۱۳۹۴ ش.
۲۳. مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اول، ۱۳۶۸ ش.
۲۴. مطهری، مرتضی، انسان کامل، تهران، انشارات صدرا، ۱۳۸۳ ش.
۲۵. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۷۴ ش.
۲۶. _____، پیام امیرالمؤمنین (علیه السلام)، تهران، دارالکتب اسلامیة، ۱۳۷۹ ش.

پایان نامه

۲۷. حجت خواه، حسین، صدقه در قران، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه قم، ۱۳۸۱ ش.
۲۸. توکلی، ناهید، انفاق در کلام امام علی (علیه السلام در منابع شیعه)، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه اصفهان، ۱۳۹۱ ش.
۲۹. شمیری، قاسم، زمینه های فردی و اجتماعی کوچک انگاری گناه از منظر قرآن و سنت با تاکید بر نهج البلاغه، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه قران و حدیث، ۱۳۹۵ ش.